

SOBRE LES IDEOLOGIES

Àngel Martínez Moreno

Dir que alguna cosa és ideològica suposa per a molta gent una forma de desqualificació més o menys radical. Per a altres, no obstant, l'absència d'una ideologia identificable fa que persones, entitats i institucions siguin considerades sospitoses en la mesura que no es sap que pensen i resulta difícil anticipar les seues opinions i posicionaments respecte de qüestions fonamentals. Per tal de refiar-se'n d'una persona o institució sembla com que cal conèixer la seua ideologia. I, si aquesta no es mostra clarament, es considera sovint que darrere por haver-hi alguna mena d'estratègia inconfessable que genera, com a poc, una necessària prevenció defensiva. En ocasions, per altra banda, l'absència d'una ideologia identificable apareix com la prova evident de que ens troben davant persones o col·lectius que han estat manipulats de manera hàbil i eficaç de forma que inconscientment, és a dir, sense saber-ho ni tant sols ells, reproduïxen la ideologia, implícita, del sistema social dominant.

Però en realitat, què és el que es pot entendre operativament per ideologia? Potser la forma més senzilla de respondre aquesta qüestió siga dir que la ideologia consisteix en un conjunt de idees, creences, opinions i desitjos respecte de què es vol que passe al món. És clar que cadascun d'aquests components és diferent i que junts constitueixen un agregat d'elements ben diversos i que difícilment es poden conjuntar.

Les idees són pensaments estructurats que han de tenir alguna fonamentació racional que les suporta. Així per exemple, de manera equivocada o no, la idea de la lluita de classes, fiquem per cas, té una sustentació en fets històrics i en la seua interpretació racional. El mateix podem dir de l'idea de la necessitat de que els diferents poders de l'estat: legislatiu, judicial i executiu hagen de mantenir-se separats els uns dels altres. No es tracta només d'una afirmació que es fa, sinó que requereix una sustentació i una argumentació racional.

Les creences es diferencien de les idees pel fet que no necessiten els suport de la racionalitat. Es tracta d'afirmacions que són acceptades de manera automàtica sense la intervenció rellevant de la racionalitat. Quan algú creu alguna cosa la creu no es planteja el grau de certesa i l'evidència empírica d'allò que accepta en tant que cert. Fent una comparança que pot resultar esclaridora podem dir-ne que la racionalitat és com el principal agent d'un procés semblant al de la digestió. En la digestió la persona que ingereix algun aliment separa les seues parts i algunes, les que resulten útils i adequades, passen a formar part del cos; i d'altres, les que resulten perniciosos o

innecessàries, són expulsades a través de la defecació. De la mateixa manera passa amb les idees: a través de sotmetre-les a un procés de païment a través de la racionalitat, algunes es mantenen com a útils i com a suposadament adequades per explicar la realitat i altres son desestimades perquè no han estat capaces de superar el procés d'anàlisi racional i de mantenir un mínim de coherència lògica. D'aquesta manera, la lluita de classes o la separació de poders de l'estat, són idees perquè han passat el filtre de la racionalitat, independentment del grau d'acord que personalment podem tenir al respecte. Aquestes idees han estat argumentades, s'han buscat exemples històrics que les avalen i s'ha hagut d'explicar de forma sistemàtica com es produeixen els processos a que fan referència, Pel contrari la transmutació del cos d'un déu encarnat en un tros de pa i en un poc de vi a través d'un ritual màgic no disposa de cap tipus de filtre racional i es suporta, exclusivament, en la fe i en una sèrie de processos suggestius i d'influència social col·lectiva ben estudiats per la psicologia social i l'antropologia.

Les opinions fan referència a la manera en que cada persona o col·lectiu entén les idees i les creences i a com les aplica en tant que criteris per tal d'avaluar la realitat. Les opinions fan referència a aquells aspectes no essencials d'un corpus ideològic determinat de manera que persones amb una mateixa ideologia poden tenir opinions diferents respecte a un fet, a la conveniència de prendre o no una decisió o a la gravetat amb la que s'avalua una situació determinada. Les opinions poden tenir un component racional o no tenir-lo. En tot cas manifesten diferències de perspectiva en la valoració de les idees i de les creences d'una determinada ideologia.

Els desitjos fan referència al que les persones volen que passe en la realitat que les envolta i de la que formen part. Però en tot cas el que podem anomenar desitjos ideològics necessàriament han de fer referència al conjunt d'idees i de creences. D'aquesta manera la idea de lluita de classes porta a que les persones que la incorporen a la seua ideologia prefereixen que aquesta es resolga de determinada forma. I en el mateix sentit les persones amb creences religioses catòliques poden desitjar que es done preferència a determinats valors i interessos sobre altres quan es fan les lleis.

La ideologia constitueix un conjunt d'elements que són racionals i no racionals i es això precisament el que li dona força social. Per una part pot ser entesa racionalment i les persones poden apel·lar a la teoria de l'evolució de Darwin per suportar algunes de les seues idees. Per altra part disposen de components irracionals, com les creences, que no son discutits i que per tant constitueixen el referent no discutible de l'estructura ideològica. Al mateix temps hi ha les opinions que faciliten que hi haja diversitat en la manera d'entendre una mateixa ideologia en aquells aspectes no substancials, i això proporciona la percepció de pluralitat i de que cada persona o grup o col·lectiu port sentir-se

diferent dels altres al temps que agermanat am altres. D'aquesta manera una ideologia eficaç ha de ser capaç de assentar-se sobre la necessitat de diferenciar-se i sobre la necessitat de pertànyer. Les ideologies que no satisfan aquestes dues necessitats humanes estan condemnades a una curta vida.

Però, a la fi, a què fan referència els continguts concrets de les ideologies? Podem dir que fan referència a tres àmbits de continguts.

En primer lloc la ideologia pretén oferir una resposta a la pregunta, què és una persona? I a aquesta pregunta es pot contestar de múltiples maneres: un servent de déu, algú destinat a la llibertat, un membre d'un poble superior, un ésser que ha vingut al món a patir, un ésser que ha vingut al mon a gaudir, algú que té un destí prefixat, etc.

La segona qüestió a la que fa referència la ideologia es refereix a cómo es suposa que han de ser les relacions entre les persones: en igualtat de drets i deures, vinculant-se entre elles amb llibertat per part de cadascuna, amb relacions de subordinació en funció del gènere o de l'ètnia o la cultura o la classe social, etc.

Finalment, la tercera qüestió fa referència a visió de la societat ideal si es que aquesta pot ser aconseguida: una societat sense classes, una societat estratificada, amb predomini de la seguretat sobre la llibertat, una societat en la que tothom pense de forma similar, una societat amb una gran diversitat de maneres d'entendre la vida, una societat que aconsegueix l'equilibri a partir del conflicte permanent d'interessos, etc.

Si les ideologies han estat insistentment presents en la història de la humanitat i en alguns moments han arribat a ser tant diverses, quines són les seues utilitats? Per què diem que inclús aquells que rebutgen les ideologies, en realitat es troben sotmesos a alguna d'elles? És possible viure sense ideologia?

Anem per parts, en la pràctica és indefugible per a qualsevol persona, amb un mínim de consciència de si mateix viure sense ideologia. Es cert que relativament poca gent es capaç de presentar de forma sistemàtica, argumentada i explícita el conjunt de les seues idees, creences, opinions i desitjos respecte a l'evolució de la societat però això no significa que no existeixen i que no determinen de manera més que rellevant el pensament i la conducta dels individus i dels col·lectius humans. La ideologia sol presentar-se sovint en la seua versió implícita, és a dir que existeix i genera els seus efectes però difícilment es manifesta obertament. És clar que el fet que la ideologia siga majoritàriament implícita per a la majoria de la gent provocarà una primera conseqüència que resultarà fonamental: si no es diu no es pot discutir i contrastar, de manera que les idees es plantegen al mateix nivell que les

opinions o que les creences, i és d'aquesta manera que la ideologia implícita esdevé en una dogmàtica que es fa esclerosi del pensament humà i que dificulta l'evolució del pensament. I s'ha de tenir en compte en aquest punt que si el pensament es deté i es fa dogma la civilització difícilment avança. És així com arriba un moment que les societats avancen en tecnologia i en coneixements però no per això l'avenç troba una traducció coherent en les maneres de pensar, d'entendre la realitat, d'imaginar l'avenir, o de gestionar les relacions interpersonals, per exemple. Si parem esment a aquestes darreres qüestions veurem que constitueixen el nucli dur de les ideologies, i aquestes tendeixen, ajudades pel fet de mantenir-se implícites en una dogmàtica retardada i desfasada.